

KLASZTORY, MNISI, MNISZKI

źródła monastyczne **monografie 6**

Redakcja naukowa:

Michał Tomasz Gronowski OSB

Szymon Hiżycki OSB

KS. JANUSZ LEWANDOWICZ

KLASZTORY, MNISI, MNISZKI

OBRAZ ŻYCIA MONASTYCZNEGO
W *REGISTRUM EPISTULARUM*
GRZEGORZA WIELKIEGO
NA TLE PRAWA CESARSKIEGO I KOŚCIELNEGO

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Recenzja wydawnicza:

KS. PROF. DR HAB. JAN SŁOMKA
O. DR HAB. DARIUSZ KASPRZAK OFMCAp

Redakcja:

KS. ADAM PAWLAK
ELŻBIETA WIATER

Opracowanie graficzne i skład:

JAN NIEĆ

Korekta:

KS. ADAM PAWLAK

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów
Tyniec, dnia 3.04.2018

† Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

ISBN 978-83-7354-786-5

Wydanie 1: Kraków 2018

© Copyright by ks. Janusz Lewandowicz
© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37, 30–398 Kraków
tel.: +48 (12) 688-52-90, fax: +48 (12) 688-52-91
e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

Ilość arkuszy: 19,3

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów
druk@tyniec.com.pl

Siostrom moim

Spis treści

Wstęp	11
Rozdział I: Terminologia	29
Rozdział II: Jurysdykcja kościelna i państwowa	45
A. Jurysdykcja administracyjna	45
1. Ustawodawstwo kościelne	45
a) Normy soborowe.	45
b) Normy synodalne	47
2. Ustawodawstwo cesarskie	48
3. Praktyka prawna Grzegorza Wielkiego	53
a) Piecza biskupów nad klasztorami	54
b) Obrona klasztorów przed biskupami	60
c) Kompetencje wizytatorów	67
B. Jurysdykcja sądownicza	69
1. Normy cesarskie.	69
2. Normy i praktyka kościelna	77
C. Klasztory miejscem odbywania kary. Pokuta w klasztorach	80
1. Prawo Justyniana	81
a) Przestępstwa przeciwko małżeństwu i czystości	81
b) Przestępstwa przeciwko wierze i dyscyplinie kościelnej	84
2. Prawo synodalne	88
3. Klasztory jako miejsce odosobnienia w <i>Listach</i> Grzegorza	91
Rozdział III: Zakładanie klasztorów i ich podstawy ekonomiczne	101
A. Budowa klasztoru	104
B. Poświęcenie klasztoru.	109
C. Sposoby tworzenia nowych fundacji	111
1. Fundacje duchownych	113
a) Fundacje papieża i Kościoła rzymskiego	114
b) Fundacje biskupów i wyższego duchowieństwa	116
2. Fundacje świeckich	117

3. Fundacje testamentowe120
D. Łączenie klasztorów125
E. Podstawy ekonomiczne funkcjonowania klasztorów129
1. Zakaz alienacji dóbr klasztornych132
2. Pozyskiwanie i pomnażanie majątku138
a) Źródła zewnętrzne138
i. Donacje138
1) Darowizny (zapisy <i>iure directo</i>)138
2) Zapisy testamentowe140
3) Osobiste wsparcie papieża141
α) Wsparcie finansowe142
β) Darowizny papieskie i pomoc w odzyskiwaniu nieruchomości145
ii. Restytucja mienia153
iii. Pozyskiwanie wsparcia155
iv. Dobra przysługujące z mocy prawa: przepadek mienia157
b) Źródła wewnętrzne dochodów: praca, dobra wnoszone159
i. Praca mnichów i służby kościelnej – „familia ecclesiastica”160
ii. Majątek wnoszony przez mnichów do klasztoru162
iii. Spadek po zmarłym mnichu169
iv. Mienie pokutujących172
Rozdział IV: Przyjmowanie do klasztorów. Skutki prawne	
wstąpienia. Opuszczanie klasztoru179
A. Zasady ogólne dotyczące przyjmowania do klasztorów179
1. Wiek185
2. Prawne skutki wstąpienia do klasztoru187
a) Uwolnienie od obowiązków stanu187
b) Utrata prawa własności – ubóstwo188
c) Ograniczenie kontaktu ze światem190
B. <i>Stabilitas loci</i> i opuszczanie klasztoru195
1. Przebywanie poza klasztorem195
2. Przechodzenie z klasztoru do klasztoru199
3. Opuszczanie klasztoru i porzucenie stanu mniszego	200
4. Wydalenie z klasztoru201

Rozdział V: Opat lub ksieni i pozostali członkowie wspólnoty.203
A. Opat	204
1. Ustanowienie przełożonego i wymagania dotyczące kandydata205
2. Kontakty z papieżem212
3. Wymogi stawiane kandydatowi214
4. Złożenie opata z urzędu218
5. Misje nadzwyczajne220
B. Ksieni.222
C. Inni przełożeni228
D. Pozostali mnisi i mniszki229
E. Duchowieństwo w klasztorach232
Rozdział VI: Życie pod regułą241
A. Kultywowanie cnót242
1. Samotność i życie we wspólnocie243
2. Czystość. Relacje między klasztorami męskimi i żeńskimi.246
3. Ubóstwo.256
4. Posłuszeństwo i karność.260
5. Pokora265
6. Pokuta267
7. Praca268
8. Miłosierdzie269
a) „Xenodochia”269
b) Pomoc ubogim272
9. Milczenie274
10. Strój276
B. Służba Boża278
1. Liturgia278
2. Modlitwa i lektura281
3. Kult relikwii283
Zakończenie.287
Aneks	
Ograniczenia prawne co do przyjmowania kandydatów305
A. Ograniczenia dziedziczone.306
1. Urzędnicy (kurialiści).307
2. Kolonowie i niewolnicy316

Spis treści

B. Ograniczenia wypływające z przyjętych zobowiązań331
1. Żołnierze331
2. Związani węzłem małżeńskim339
Wykaz skrótów351
Bibliografia355
Indeks rzeczowy373
Indeks rzeczowy łaciński389
Indeks rzeczowy grecki399
Indeks osób i nazw własnych401
Indeks tekstów źródłowych421

Wstęp

Początki monastycyzmu na Zachodzie¹ owiane są nimbem nieprzeniknionym. Brak wystarczająco wczesnych źródeł, które pozwalałyby przeniknąć poza tę zasłonę, jest dotkliwy dla kogoś, kto chciałby się zapoznać z początkami tej formy życia, która poczynając od Egiptu rozprzestrzeniła się w całym Kościele. O ile dla Wschodu znajdujemy znacznie więcej danych – wśród nich nieocenionym źródłem jest *Żywot św. Antoniego* autorstwa św. Atanazego – to więcej światła na rozwój tego sposobu życia na obszarze kultury łacińskiej rzucają dopiero działalność Jana Kasjana i Kasjodora, *Reguła Mistrza* czy *Reguła św. Benedykta*. Dają one obraz świata, w którym pojawiają się coraz liczniejsze ośrodki skupiające żyjących wspólnie mnichów (choć czasem spotykamy także świadectwa o pustelnikach). Pojawianie się cenobiów zapoczątkowało proces, który stał się szczególnie dynamiczny wraz z pontyfikatem wyjątkowego promotora życia monastycznego, jakim był papież Grzegorz Wielki. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że od jego pontyfikatu aż po czas reformacji niezwykle istotna rola w życiu społecznym, w szczególności w duchowym wymiarze, przypadła klasztorom. Fenomen ich rozwoju stanowił przedmiot zainteresowania wielu uczonych, które zaowocowało licznymi rozprawami poświęconymi różnym stronom

¹ Zob. R. LORENZ, *Die Anfänge des abendländischen Mönchtums im 4. Jh.*, ZKG 77 (1966), s. 1–61; G. JENAL, *Italia ascetica atque monastica. Das Asketen- und Mönchtum in Italien von den Anfängen bis zur Zeit der Longobarden (ca. 150/250–604)*, t. 1–2, Stuttgart 1995 (Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 39); G.D. GORDINI, *Le origini del monachesimo a Roma*, „Gregorianum” 37 (1956), s. 220–260; V. DESPREZ, *Początki monastycyzmu. Dzieje monastycyzmu chrześcijańskiego do soboru efeskiego (431)*, przekł. J. DEMBSKA, t. 1–2, ŻrMon 21–22, Kraków 1999; J. BIARNE, *Das Mönchtum im Westen*, [w:] TENZE, *Die Geschichte des Christentums. Altertum*, t. 2, Freiburg 2005, s. 848–876.

życia monastycznego w starożytności i w średniowieczu. Zarówno liczne opracowania syntetyczne, monografie, jak i artykuły poświęcone konkretnym aspektom tego rodzaju życia, pojedyncze tomy czy serie wydawnicze i czasopisma – wszystko to składa się na ogromny dorobek naukowy poświęcony życiu monastycznemu².

Może jednak dziwić, że do tej pory nie powstało dostatecznie obszerne i w miarę wyczerpujące całościowe opracowanie tego źródła, jakim są dla historii życia monastycznego listy Grzegorza Wielkiego. Z drugiej strony dziwić się niepodobna! Mimo iż lektura tej korespondencji jest pasjonująca i odśladania czytelnikowi niezwykle bogactwo detali pozwalających na uzupełnienie obrazu życia ówczesnego Kościoła, to opracowanie tego materiału jest zadaniem niezwykle wymagającym. Zawiera go *Registrum epistularum* – zbiór ponad 850³ listów Grzegorza, które wyszły z kancelarii papieskiej. Gąszcz informacji, przez które trzeba się w nich przedrzeć, a następnie je uporządkować i umieścić w odpowiednim historycznym kontekście, może zniechęcić nawet najwytrwalszego mola książkowego. Z tysięcy elementów trzeba ułożyć mozaikę ukazującą wyraźnie obraz zdarzeń, które składały się na zacho-

² W odniesieniu do początków życia monastycznego na Zachodzie w przedziale od IV do VI w. wypada, wśród publikacji źródłowych ostatniego czasu, zauważyć opracowanie pióra o. Bazylego Degórskiego uwzględniające ustawodawstwo kościelne tamtego okresu: B. DEGÓRSKI, *Il monachesimo latino nel Mediterraneo (sec. IV–VI): protagonisti e legislazione*, Lublin 2006. Zob. też: TENŻE, *Peculiarità del monachesimo del Mediterraneo latino secondo i concili dei secoli IV–VI*, [w:] *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV–VI). XXII Incontro di studiosi dell'antichità cristiana. Roma (6–8 maggio 1993)*, SEA 46, Roma 1994, s. 83–126. Warto zapoznać się też ze zbiorem artykułów: A. DE VOGÜÉ, *Regards sur le monachisme des premiers siècles: recueil d'articles*, Roma 2000.

³ W najnowszym wydaniu krytycznym listów Grzegorza Wielkiego dokonanym przez Daga Norberga (*S. Gregorii Magni Registrum Epistularum libri I–XIV*, wyd. D. NORBERG, CCL 140–140A, Turnhout 1982) jest ich 847. Ponadto 10 tekstów umieszczonych jest w *Apendyksie*. W pierwszym krytycznym wydaniu w *Monumenta Germaniae Historica (Gregorii I papae Registrum Epistolarum libri I–XIV*, wyd. P. EWALD, L.M. HARTMANN, (MGH *Epistolae*, t. 12, Hannoverae 1891–1899) liczba listów wynosi 866. W wydaniu Migne'a (*Sancti Gregorii Magni Registrum epistolarum*, PL 77, Parisiis 1896, kol. 441–1328) zamieszczone zostały 844 listy.

dzące wtedy procesy. Taki był pierwotny mój zamiar – odmalować na podstawie zawartych w *Listach* wiadomości obraz ówczesnego Kościoła w Italii. Lektura źródła jednak szybko wyprowadziła mnie ze złudzenia, że takie dzieło można zawrzeć w pojedynczym studium obejmującym jeden tom. Jej owocem było jednak poczucie, że jest jakaś nuta dominująca w korespondencji Grzegorza. Z mojego punktu widzenia stanowią ją właśnie informacje dotyczące działalności papieża na rzecz klasztorów.

Licznie zakładane i propagowane przez Grzegorza te ośrodki życia duchowego związane były przede wszystkim z rozwijającym się dziedzictwem św. Benedykta. Mówi się o nich jako o klasztorach benedyktyńskich. Przywykło się też uważać, że promocja monastycyzmu przez Grzegorza Wielkiego miała ścisły związek z Regułą św. Benedykta. Mogłaby świadczyć o tym szczególna atencja wobec niego ze strony papieża, który w swoich *Dialogach* uczynił go postacią centralną. Trzeba jednak pamiętać, że nazwa ta nie oznacza koniecznego związania tych klasztorów z Regułą św. Benedykta. Dopiero bowiem od czasów karolińskich reguła ta stała się powszechnie obowiązującą normą dla zakładanych monasterów⁴. Na przełomie VI i VII w. we wspólnotach monastycznych obowiązywała reguła ich własnego opata, który był moderatorem życia w klasztorze w oparciu o własną duchowość. A zatem to nie Reguła św. Benedykta była wzorcem, zgodnie z którym kształtowało się życie w klasztorach w czasach Grzegorza. Bez wątplenia wpływ na nie miały zarówno *Reguła Mistrza*, jak i Reguła św. Benedykta⁵. Obok własnych zawierały one także ustalone tradycją elementy wspól-

⁴ Zwięzłe podsumowujące ujęcie zob. S. PRICOCO, *Introduzione*, [w:] *Gregorio Magno. Storie di santi e di diavoli*, red. S. PRICOCO, M. SIMONETTI, Milano 2005, t. 1, s. LI–LVII. W odniesieniu do przemian zachodzących na przełomie starożytności i średniowiecza zob. *La fin de la cité antique et le début de la cité médiévale. De la fin du IIIe siècle à l'événement de Charlemagne. Actes du colloque tenu à l'Université de Paris X – Nanterre (1–3 avril 1993)*, red. C. LEPALLEY, Bari 1996.

⁵ Wydanie polskie: *Reguła Mistrza. Reguła św. Benedykta*, przekł. T.M. DAŃBEK, B. TUROWICZ, *ŻrMon* 40, 2006.

ne. Z tego względu obie te reguły są bardzo przydatne w rekonstrukcji obrazu życia monastycznego w tamtych czasach⁶.

Istotnym pytaniem, jakie się pojawia przy studium korespondencji Grzegorza, jest to, czy można odnaleźć jakieś inne podstawowe wzorce, w oparciu o które starał się on budować monastycyzm na Zachodzie. Czy jest tu również jakaś dominanta, która pozwoliłaby wskazać na istotny fundament, na którym opierał się papież? Jest to pytanie o tyle zasadne, że w *Registrum* imię Benedykta z Nursji nie pojawia się ani razu! Czy papież, który chętnie odwoływał się do różnorodnych źródeł swojej myśli i podejmowanych decyzji nie powinien był podawać tego wielkiego ojca monastycyzmu za przykład i autorytet? Dlaczego w korespondencji urzędowej tego nie czynił?

Przy poszukiwaniu odpowiedzi na te ważne pytanie nie może umknąć uwagi, że – podobnie jak w imperium Karola Wielkiego – istotnym czynnikiem wpływającym na życie społeczne w Imperium Rzymskim od czasów Konstantyna było ustawodawstwo cesarskie. Zbadanie tego wpływu na monastycyzm zachodni może udzielić odpowiedzi na kolejne pytanie: czy rozpoczęte już wówczas oddalanie się pomiędzy oboma płucami Kościoła nie sugeruje, że wspomniany wpływ prawa świeckiego w czasach Grzegorza był już na tyle słaby, że nie stanowił czynnika o istotnym znaczeniu dla kształtowania się życia monastycznego na Zachodzie? Wątpliwość ta mogłaby się okazać zasadna, zwłaszcza gdy się weźmie pod uwagę takie wydarzenia, jak konflikt Grzegorza z patriarchą Konstantynopola o tytuł patriarchy ekumenicznego czy w ogóle napięcia w stosunkach między dworem papieskim i cesarskim⁷.

⁶ Por. A. DE VOGÜÉ, *La Règle du Maître et les Dialogues de s. Grégoire*, RHE 61 (1966), s. 44–76; P. PELLEGRINI, *Militia clericatus monachici ordines: istituzioni ecclesiastiche e società in Gregorio Magno*, Catania 2008, s. 36. Zob. J. LEWANDOWICZ, *Ograniczenia stanu jako przeszkoda w przyjmowaniu do klasztorów w czasach Grzegorza Wielkiego na podstawie jego Registrum epistularum oraz norm prawa rzymskiego*, VoxP 35 (2015), s. 318–319.

⁷ Na temat szerszego kontekstu relacji między Rzymem i Bizancjum zob. T. WOLIŃSKA, *Stosunki papieża Grzegorza Wielkiego z dworem cesarskim i administracją bizantyńską*, Piotrków Trybunalski 1998; TAŻ, *Gregory in Constantinople as a Re-*

O dostrzeganiu i docenieniu wpływu prawodawstwa państwowego na życie Kościoła – i odwrotnie – może świadczyć pojawianie się tej problematyki w nowszych publikacjach. Szczególnie wymownym tego świadectwem jest rozprawa Alexandry Hasse-Ungeheuer⁸ poświęcona religijnej polityce Justyniana w odniesieniu do monastycyzmu. Mimo to wydaje się, że związki prawodawstwa tego cesarza z życiem Kościoła na Zachodzie są niewystarczająco eksponowane. I nie jest to stwierdzenie dotyczące literatury naukowej jedynie w polskim obszarze językowym, gdzie być może barierę stanowi brak przekładu na język polski *Kodeksu* i Nowel Justyniana – choć można mieć nadzieję na wypełnienie tego braku po tym, jak w ostatnim czasie ukazało się dwujęzyczne wydanie *Digestów*⁹.

Zanim przejdziemy do zasadniczej tezy niniejszej pracy, poświęćmy chwilę uwagi sytuacji politycznej w czasach Grzegorza Wielkiego. Półwysep Apeniński opanowywany od 568 r. przez Longobardów zdołał w niewielkiej części oprzeć się ich naporowi¹⁰. Północna i południowa część znalazła się w ich władaniu. Pod kontrolą cesarstwa natomiast był wąski pas przebiegający z północy na południe – od Rawenny po Rzym,

sponsus of Pope Pelagius II, [w:] *Historia Bizancjum*, red. W. CERAN, Łódź 1996, s. 113–136 oraz S. ACERBI, *Entre Roma y Bizancio: la Italia de Gregorio Magno a través de su Registrum Epistularum*, Madrid 2006. Zob. też wiele ciekawych uwag w S. BRALEWSKI, *Obraz papieżstwa w historiografii kościelnej wczesnego Bizancjum*, Łódź 2006.

⁸ A. HASSE-UNGEHEUER, *Das Mönchtum in der Religionspolitik Kaiser Justinians I. Die Engel des Himmels und der Stellvertreter Gottes auf Erden*, Berlin–Boston 2016. W szerszym kontekście na temat relacji między Kościołem i państwem zob. *Church and State in the Early Church*, red. E. FERGUSON, New York–London 1993.

⁹ *Digesta Iustiniani = Digesta Justyniańskie*, wyd. i tłum. T. PALMIRSKI, t. 1–7, Kraków 2013–2017.

¹⁰ Grzegorz niejednokrotnie ubolewał nad nieszczęściami wynikłymi z najazdu Longobardów i grożącymi ustawicznie z ich strony niebezpieczeństwami. Na temat złożoności stosunków oraz relacji między papieżem i najeźdźcami zob. C. AZZARA, *Gregorio Magno, i Longobardi e l'Occidente barbarico. Costanti e peculiarità di un rapporto*, „Bullettino dell'Istituto storico italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano” 97 (1991), s. 1–74.

dalej do Neapolu i Amalfi, część Kalabrii, Istria, Wenecja oraz wyspy: Sycylia, Sardynia i Korsyka. Nie później niż w 584 r. cesarz Maurycjusz utworzył Egzarchat Rawenny dla zarządu pozostałymi pod panowaniem Bizancjum ziemiami Italii i dla ich obrony przed Longobardami. Znamienne jest jednak to, że dla Rzymian i całej Italii właściwą władzą była zawsze ta, którą reprezentował cesarz, a nie barbarzyński najeźdźca. Poczucie to umacniały kampanie Belizariusza i Narsesa prowadzone w imieniu Justyniana na krótko przed inwazją Longobardów. W wyniku odzyskania Rzymu przez cesarstwo, Justynian uzyskał wpływ na obsadzanie Stolicy św. Piotra. Najpierw zmusił do abdykacji Sylweriusza (sprzyjającego Gotom), a następnie doprowadził do wyboru Wigiliusza (537–555), a od jego następcy, Jana III (561–574), biskupi Rzymu musieli po wyborze uzyskiwać aprobatę cesarską. Nie inaczej było z Grzegorzem. Wybrany na papieża w lutym 590 r. przez niemal siedem miesięcy (do 3 września) musiał czekać z przyjęciem sakry biskupiej na przybycie aprobaty z Konstantynopola. Sam pełnił tam wcześniej funkcję apokryfariusza, czyli reprezentanta papieskiego, z ramienia swojego poprzednika, Pelagiusza II (574/5–579). Dzięki temu miał sposobność nie tylko zapoznania się z dworem, pogłębienia swojej znajomości prawa i nawiązania licznych znajomości, ale również poznania życia tamtejszych klasztorów, którym musiał być żywo zainteresowany, zważywszy, że sam miał już doświadczenie życia monastycznego w Rzymie. Jego korespondencja pokazuje, że sam czuł się wiernym synem cesarstwa i jego poddanym, choć nie oznaczało to stosunku bezkrytycznego. Relacje papież – cesarz cechowały różne napięcia. Grzegorz był jednak poddanym lojalnym, o czym świadczy m.in. publikacja i przesyłanie metropolitom nawet tych zarządzeń cesarskich, z którymi się nie zgadzał.

Lektura *Registrum* kieruje uwagę czytelnika na relację, jaka zachodzi między działaniami Grzegorza a *Kodeksem* Justyniana (opublikowanym zaledwie kilka dziesięcioleci przed wyborem tego pierwszego na papieża) i późniejszymi Nowelami imperatora, w których poświęca się znacznie więcej miejsca sprawom klasztorów niż w samym *Kodeksie*. Świadczy to, że rozwijająca się dynamicznie rzeczywistość wymagała koniecznych regulacji prawnych. Nie mogły one pozostawać bez znaczenia dla samej Italii.

Wypada wspomnieć, że wydaniem *Corpus Iuris Civilis*, które posłużyło za tekst źródłowy analiz prowadzonych w niniejszej książce, było, w przypadku *Kodeksu* Justyniana, jego wydanie przez P. Kruegera¹¹, zaś w przypadku Nowel – wydanie R. Schoella i G. Krolla¹².

W prawodawstwie Justyniana przepisy dotyczące duchowieństwa zamieszczone zostały w tytule trzecim księgi pierwszej *Kodeksu*, gdzie znalazły się normy dotyczące mnichów. Miały one charakter stosunkowo ogólny, podczas gdy rozwinięte już życie monastyczne wymagało norm bardziej szczegółowych. Istotne regulacje przyniosły więc przede wszystkim Nowela V¹³ i CXXIII¹⁴. Nowela V, poświęcona klasztorom, mnichom i przełożonym (*De monachis*), została wydana w roku 535. Nowela CXXIII dotyczyła życia kościelnego w szerszym zakresie i obejmowała reguły odnoszące się do biskupów, duchowieństwa i mnichów (*De sanctissimis et Deo amabilibus et reverentissimis episcopis et clericis et monachis*). Promulgowana została w roku 546, a więc już za życia Grzegorza. Ważnym prawem, uwzględnionym przez Justyniana w jego prawodawstwie, była Nowela XXXV Walentyniana z 452 r.¹⁵

Trzecim źródłem naszych analiz jest ustawodawstwo lokalnych synodów, zwłaszcza na Zachodzie. Ono również dotyczyło życia monastycznego, zwykle jednak w aspekcie negatywnym, czyli zakazów mających na celu położenie tamy zjawiskom, które uznano za niezgodne z duchem stanu mniszego. W opracowaniu uwzględniamy ustawy soborów i synodów w odniesieniu do życia mniszego.

W pewnym sensie rozstrzygnięcia papieża i synodów można potraktować jako źródło jednorodne – kościelne. Interesujące jest to, w jakim zakresie prawodawstwo Kościoła na Zachodzie, a zatem również działalność samego papieża, przejawiały zgodność z normami stano-

¹¹ *Codex Iustinianus*, wyd. P. KRUEGER, t. 2 [w:] *Corpus Iuris Civilis*, Berolini 1892⁵ (dalej jako CJ).

¹² *Novellae*, wyd. R. SCHOELL, G. KROLL, t. 3 [w:] *Corpus Iuris Civilis*, Berolini 1959⁷ (dalej jako NJ).

¹³ Por. NJ V (a. 535), s. 28–35.

¹⁴ Por. tamże, CXXIII (a. 546), s. 593–625.

¹⁵ Por. *Valentiniani Novella XXXV*, 3 (a. 452), NTh, s. 143.

wionymi przez cesarza w Konstantynopolu. Jest to również założenie badawcze niniejszej rozprawy – zbadanie związków norm kościelnych z ustawodawstwem cesarskim. Czy to ono stanowi wspomnianą dominantę, czy też, jeśli chodzi o rozwój monastycyzmu na Zachodzie, należy korzystać głównie ze źródeł własnych Kościoła rzymskiego?

Ostatnie dziesięciolecia przyniosły szereg badań nad spuścizną Grzegorza Wielkiego. Szczególną po temu okazją były 1400 rocznica jego wyboru, a piętnaście lat później – śmierci. Jest rzeczą zrozumiałą, że prym wiodą publikacje w języku włoskim, choć nie brak również pozycji w innych językach, także w polskim. Na uwagę zasługuje w pierwszym rzędzie inicjatywa podjęta w 1990 r. przez Città Nuova Editrice di Roma, mająca na celu wydanie dzieł wszystkich Grzegorza Wielkiego w języku łacińskim wraz z tłumaczeniem włoskim. W ramach serii *Opere di Gregorio Magno (Gregorii Magni Opera)* pojawiła się najpierw zebrana przez Roberta Goddinga bibliografia świętego¹⁶, obejmująca okres stulecia poprzedzającego jej publikację. Imponujące to dzieło pozwala uświadomić sobie zakres studiów poświęconych Grzegorzowi. W ślad za nim Vincenzo Recchia opublikował przegląd bibliograficzny wraz z komentarzem ukazującym kierunki badań nad Grzegorzem Wielkim¹⁷. Do roku 2003 wykaz bibliografii doprowadziła Francesca S. D’Imperio¹⁸.

Z tysiącsterechsetleciem wyboru związane zostało sympozjum zorganizowane przez Institutum Patristicum Augustinianum przy współpracy z L’École Française de Rome. Zaowocowało ono dwutomową publikacją poświęconą studiom historycznym oraz zagadnieniom literackim i doktrynalnym w twórczości tego papieża¹⁹.

¹⁶ R. GODDING, *Bibliografia di Gregorio Magno (1890–1989)*, Roma 1990 (OGM. Complementi, 1).

¹⁷ V. RECCHIA, *Una bibliografia di Gregorio Magno e gli orientamenti degli studi gregoriani negli ultimi decenni*, InvLuc 13–14 (1991–1992), s. 259–268.

¹⁸ F.S. D’IMPERIO, *Gregorio Magno. Bibliografia per gli anni 1980–2003*, Firenze 2005.

¹⁹ *Gregorio Magno e il suo tempo. XIX Incontro di studiosi dell’antichità cristiana in collaborazione con L’École Française de Rome. Roma 9–12 maggio 1990*, t. 1: *Studi storici*, t. 2: *Questioni letterarie e dottrinali*, SEA 33–34, I–II, Roma 1991.

W nurt głębszych studiów specjalistycznych nad Grzegorzem Wielkim wpisywały się również liczne sympozja poświęcone jego postaci związane z upływem czternastu stuleci od początku i zakończenia jego pontyfikatu oraz wysłaniem na misję do Anglów św. Augustyna z Canterbury. Prócz wspomnianego wyżej spotkania zorganizowanego na Augustinianum w Rzymie odbyły się zjazdy naukowców, które zawoocowały obszernymi publikacjami: w Watykanie²⁰, w Rzymie²¹, we Florencji²², w Katanii²³, w Caltanissetcie²⁴, w Cagliari²⁵, w Sassari²⁶,

²⁰ *Il diritto romano canonico quale diritto proprio delle comunità cristiane dell'Oriente Mediterraneo. IX Colloquio Internazionale Romanistica Canonistica*, Utrumque ius. Collectio Pontificiae Universitatis Lateranensis 26, Città del Vaticano 1994.

²¹ *I concili della cristianità occidentale secoli III–V. XXX Incontro di studiosi dell'antichità cristiana. Roma (3–5 maggio 2001)*, SEA 78, Roma 2002; *Gregorio Magno nel XIV centenario della morte. Atti del Convegno internazionale di Roma (22–25 ottobre 2003)*, Roma 2004 (Atti dei Convegni Lincei, 209); *Il monachesimo tra eredità e aperture. Atti del Simposio „Testi e temi della tradizione del monachesimo cristiano” per il 50° anniversario dell'IM di S. Anselmo, Roma 2003*, red. M. BIELAWSKI, D. HOMBERGEN, Roma 2004; *L'eredità spirituale di Gregorio Magno tra Oriente e Occidente. Atti del Simposio Internazionale „Gregorio Magno 604–2004”. Roma 10–12 marzo*, red. G.I. GARGANO, S. Pietro in Cariano 2005; *L'Orbis Christianus Antiquus di Gregorio Magno. Atti del Convegno di studi. Roma (26–28 ottobre 2004)*, red. L. ERMINI PANI, t. 1–2, Roma 2007 (Collana Miscellanea della Società romana di storia patria, 51).

²² *Scrittura e storia. Per una lettura delle opere di Gregorio Magno. Firenze, Certosa del Galluzzo (24–25 gennaio 2003)*, red. L. CASTALDI, Firenze 2005; wydarzeniu towarzyszyła również wystawa poświęcona Grzegorzowi – por. jej katalog *Gregorio Magno e l'invenzione del Medioevo*, red. L.G.G. RICCI, Firenze 2006.

²³ *Gregorio Magno. Il maestro della comunicazione spirituale e la tradizione gregoriana in Sicilia. Atti del Convegno (Vizzini, 10–11 marzo 1991)*, red. L. GIORDANO, Catania 1992.

²⁴ *Il cristianesimo in Sicilia dalle origini a Gregorio Magno. Atti del Convegno di studi organizzato dall'istituto teologico-pastorale „Mons. G. Guttadauro” (Caltanissetta, 28–29 ottobre 1985)*, red. V. MESSANA, S. PRICOCO, Caltanissetta 1987.

²⁵ *Per longa maris intervalla. Gregorio Magno e l'Occidente mediterraneo fra tardoantico e altomedioevo. Atti del Convegno Internazionale di studi. Cagliari (17–18 dicembre 2004)*, red. L. CASULA I IN., Cagliari 2006.

²⁶ *Gregorio Magno e la Sardegna. Atti del Convegno Internazionale di Studio (Sassari, 15–16 aprile 2005)*, red. L.G.G. RICCI, Firenze 2007 (Archivum Gregorianum, 11).

w Chantilly²⁷, w Paryżu²⁸, w Lowanium²⁹, w Nowym Jorku i Londynie³⁰ oraz w Buenos Aires³¹. W Polsce wydarzeniem związanym z 1400 rocznicą śmierci było sympozjum w Wyższym Seminarium Duchownym Misjonarzy Oblatów w Obrze pt. *W kręgu myśli św. Grzegorza Wielkiego*, w którym piszący te słowa miał przyjemność czynnie uczestniczyć³².

Minione dziesięciolecie przyniosło także syntetyczne opracowania poświęcone Grzegorzowi Wielkiemu – uwzględniające realia historyczne, jego osobowość czy działalność polityczną. W pierwszym rzędzie to monografia pióra Roberta A. Markusa *Gregory the Great and His World*³³. Należy także wskazać opracowania mające na celu osadzenie postaci Grzegorza i jego twórczości w kontekście historycznym i kulturowym epoki, jak np. monografia Jeffrey Richardsa³⁴. Ukazywały się

²⁷ *Grégoire le Grand. Actes du colloque international du CNRS tenu à Chantilly. Centre culturel Les Fontaines, du 15 au 19 septembre 1982*, red. J. FONTAINE I IN., Paris 1986.

²⁸ *L'Église et la Mission au VIe siècle. La mission d'Augustin de Cantorbéry et les Églises de Gaule sous l'impulsion de Grégoire le Grand. Actes du Colloque d'Arles de 1998 (Histoire)*, red. CH. DE DREUILLE, Paris 2000.

²⁹ *Rome and the North. The Early Reception of Gregory the Great in Germanic Europe*, red. R.H. BREMMER JR I IN., Leuven 2001 (Mediaevalia Groningana, 4).

³⁰ *Church and State in the Early Church*, red. E. FERGUSON, New York–London 1993; *Gregory the Great. A Symposium*, red. J.C. CAVADINI, Notre Dame–London 1995.

³¹ *Gregorio Magno & su época. Homenaje al XIV centenario de su muerte, 604–2004*, red. H. ZURUTUZA, H. BOTALLA, Buenos Aires 2006.

³² Zob. *W kręgu myśli św. Grzegorza Wielkiego. Sympozjum z okazji 1400. rocznicy śmierci św. Grzegorza Wielkiego (Obra, 27–28 X 2004)*, VoxP 46–47 (2004), s. 834–837.

³³ R.A. MARKUS, *Gregory the Great and His World*, Cambridge 1997; tłumaczenie polskie: *Grzegorz Wielki*, przekł. P. NEHRING, Warszawa 2003. Prócz tego należy wspomnieć monografię: J. MOORHEAD, *Gregory the Great*, Routledge 2005.

³⁴ J. RICHARDS, *Consul of God: The Life and Times of Gregory the Great*, London–Boston 1980. Zob. też C. DAGENS, *Saint Grégoire le Grand: Culture et expérience chrétiennes*, Paris 1977; L. CRACCO-RUGGINI, *Grégoire le Grand et le monde byzantin*, [w:] *Grégoire le Grand. Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique (Chantilly, Centre culturel Les Fontaines, 15–19 septembre 1982)*, s. 282–294; R.M. POLLARD, *Gregory I: Historical and Cultural Context in*

również publikacje mające na celu uchwycenie znaczenia spuścizny tego papieża w późniejszych wiekach³⁵. Nie sposób omówić choćby pobieżnie całości dotyczącej go bibliografii. Znakomity jej przegląd zawiera obszerne opracowanie poświęconego życiu Kościoła i jego instytucjom w dziełach Grzegorza Wielkiego pióra Petryny Pellegrini³⁶.

W centrum naszego zainteresowania jest życie monastyczne i jego problematyka, znajdujące swój wyraz w korespondencji Grzegorza³⁷,

Italy, [w:] *A Companion to Gregory the Great*, red. B. NEIL, M. DAL SANTO, Leiden–Boston 2013 (Brill's Companions to the Christian Tradition, 47), s. 291–314.

³⁵ Na uwagę zasługują publikacje: B. JUDIC, *La tradition de Grégoire le Grand dans l'idéologie politique carolingienne*, [w:] *La Royauté et les élites dans l'Europe carolingienne (du début du IXe aux environs de 920)*, red. R. LE JAN, Lille 1998; S. BOESCH GAJANO, *Gregorio I, santo*, [w:] *Enciclopedia dei Papi*, t. 1, red. G. ARNALDI i in., Roma 2000, s. 546–574; TAŻ, *Gregorio I*, [w:] *Dizionario biografico degli italiani*, t. 59, red. F. PINTOR i in. Roma 2004, s. 110–129; TAŻ, *Gregorio Magno. Alle origini del Medioevo*, Roma 2004.

³⁶ P. PELLEGRINI, *Militia clericatus*. Warto też zwrócić uwagę na ogólny kontekst przemian kulturowych w późnej starożytności, zob. *Le trasformazioni della cultura nella tarda antichità. Atti del Convegno, Catania 27 sett. – 2 ott. 1982*, red. C. GIUFFRIDA, M. MAZZA, Roma 1985.

³⁷ Jeśli chodzi o powiązanie Grzegorza Wielkiego z życiem monastycznym, istnieje na ten temat również znaczna liczba publikacji zarówno przyczynkarskich, jak i bardziej ogólnych, syntetycznych. Wymienimy tu bardziej znaczące pozycje: O. PORCEL, *La doctrina monástica de san Gregorio Magno y la „Regula Monachorum”*, Madrid 1950; TENŽE, *San Gregorio Magno y el Monacato. Cuestiones Controvertidas*, Abadía de Montserrat 1960, s. 1–195 (*Scripta et Documenta*, 12: Monastica, 1); G. JENAL, *Zum Asketen- und Mönchtum Italiens in der Zeit vor Benedikt (Forschungsstand und Probleme)*, [w:] *Atti del 7° Congresso Internazionale di studi sull'alto Medioevo: San Benedetto nel suo tempo (Norcia–Subiaco–Cassino–Montecassino, 29 settembre – 5 ottobre 1980)*, t. 1, Atti dei congressi 7, Fondazione CISAM, Spoleto 1982, s. 137–183; TENŽE, *Grégoire le Grand et la vie monastique dans l'Italie de son temps*, [w:] *Grégoire le Grand. Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique (Chantilly, Centre culturel Les Fontaines, 15–19 septembre 1982)*, s. 147–157; F. PRINZ, *Das westliche Mönchtum zur Zeit Gregors des Grossen*, [w:] *Grégoire le Grand. Colloques Internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique (Chantilly, Centre culturel Les Fontaines, 15–19 septembre 1982)*, s. 123–136; C. LEYSER, *The Monastic Thought and Culture of Pope Gregory the Great in their Western Context, c. 400–604*, Oxford 1991; G. JENAL, *Italia ascetica*; TENŽE, *In cerca di ordine quando l'apocalisse sembra vicina: Gregorio Magno e il monachesi-*

z uwzględnieniem kontekstu prawnego, na który składało się głównie ustawodawstwo cesarskie Justyniana, a także, choć w mniejszym stopniu, ustawodawstwo kościelne – soborowe i synodalne. Podstawowym źródłem niniejszego opracowania są zatem listy Grzegorza Wielkiego. Znowu wypada stwierdzić, że rocznice wyboru i śmierci stały się okazją do licznych publikacji na ich temat. Szczególnie znaczące są te, które związane były z krytyką tekstu³⁸. Na wymienienie zasługuje przede wszystkim wspomniana już bilingwalna (łacińsko-włoska) seria włoska dzieł Grzegorza (*Opera Gregorii Magni*, Città Nuova Editrice), w ramach której wydano *Registrum epistularum*³⁹ w oparciu o najnowsze pełne wydanie krytyczne, którego dokonał Dag Norberg. Jego pomnikowe dzieło ukazało się w roku 1982 w ramach *Corpus Christianorum Latinorum*⁴⁰ i stało się podstawą wydań listów Grzegorza również w serii *Sources Chrétiennes*, w której w 1991 r. pojawiły się listy z pierwszego i drugiego roku pontyfikatu⁴¹, następnie w 2008 r. z kolejnych dwóch lat⁴². Opatrzone zostały tłumaczeniem tekstu w języku francuskim, wstępem i przypisami. W 2004 r. ukazało się w Toronto tłumaczenie J.R.C. Martyna w języku angielskim⁴³ – również w oparciu o tekst wydania krytycznego D. Norberga.

mo del suo tempo in Italia, Roma 2004, s. 237–240 (Atti dei Convegni Lincei, 209); G. SPINELLI, *Das benediktinische Mönchtum zwischen Gregor dem Großen und Karl dem Großen (6.–8. Jahrhundert)*, [w:] *Benediktinische Kunst. Kultur und Geschichte eines europäischen Erbes*, red. R. CASSANELLI, E. LÓPEZ-TELLO GARCÍA, Regensburg 2007, s. 25–38; B. MÜLLER, *Gregory the Great and Monasticism*, [w:] *A Companion to Gregory the Great*, red. B. NEIL, M. DAL SANTO, s. 83–108.

³⁸ Na ten temat zob. P. PELLEGRINI, *Militia clericatus*, s. 14.

³⁹ *Lettere/Registrum epistularum*, wyd. V. RECCHIA, OGM V,1–4, Roma 1996–1999.

⁴⁰ GREGORIUS MAGNUS, *Registrum epistularum*, wyd. D. NORBERG, CCL 140–140A, 1982.

⁴¹ GRÉGOIRE LE GRAND, *Registre des lettres, Livre I*, t. 1*, wyd. P. MINARD, SCh 370, 1991; *Registre des lettres, Livre II*, t. 1**, wyd. P. MINARD, SCh 371, Paris 1991.

⁴² GRÉGOIRE LE GRAND, *Registre des lettres, Livres III–IV*, t. 2, wyd. M. REYDELLET, SCh 520, Paris 2008.

⁴³ *The Letters of Gregory the Great*, tłum. J.R.C. MARTYN, t. 1–3, Toronto 2004 (Medieval Sources in Translation, 40).

Czytelnik polski mógł się zaznajomić ze spuścizną epistolograficzną Grzegorza Wielkiego dzięki przekładowi ks. Jana Czuja, wydanemu w czterech tomach w latach 1954–1955⁴⁴. Tłumacz oparł się na starszym wydaniu *Listów* zamieszczonym w *Monumenta Germaniae Historica* z końca XIX w.⁴⁵ Jest to jakościowo bardzo dobre tłumaczenie, jednak w wydaniu tym jest stosunkowo mało objaśnień.

Podstawowe źródło dla niniejszego opracowania, czyli *Registrum epistularum*, nie jest materiałem uporządkowanym rzeczowo, jak to ma miejsce w przypadku innych źródeł. Norberg zadbał jednak o uporządkowanie chronologiczne, dzieląc całość korespondencji Grzegorza na czternaście ksiąg, które odpowiadają kolejnym rocznicom jego pontyfikatu. Numeracja *Listów* została zaczerpnięta z wydania Norberga. W przypadku gdy zaistniała konieczność powołania się na inne wydanie, zostało to zaznaczone.

Listy są materiałem stosunkowo mało opracowanym. Nie dziwi to wcale. Kiedy bowiem przystępuje się do ich lektury i podejmuje próbę systematyzacji, wchodzi się w taki gąszcz zagadnień i wzajemnych powiązań pomiędzy listami, ich adresatami i występującymi w nich osobami, że orientacja i posuwanie się w tej gęstwinie wymagają ogromnego nakładu niezwykle żmudnej pracy i poświęcenia proporcjonalnie długiego czasu. Wystarczy rzut oka na bibliografię wydaną przez R. Goddinga za okres 1890–1989, by się przekonać, że *Listy*, mimo wagi zawartego w nich materiału, nie były przedmiotem tak intensywnych badań, jak należałoby tego oczekiwać. Znajdujemy najpierw opracowania i przyczynki z zakresu studiów krytycznych, a następnie opracowania szczegółowych zagadnień dotyczących życia monastycznego⁴⁶. Jest wprawdzie

⁴⁴ GRZEGORZ WIELKI, *Listy*, tłum. J. CZUJ, t. 1–4, Warszawa 1954–1955. Tłumacz poświęcił Grzegorzowi Wielkiemu również osobną monografię: TENŻE, *Papież Grzegorz Wielki*, Warszawa 1948.

⁴⁵ *Gregorii I papae Registrum Epistolarum libri I–XIV*, wyd. P. EWALD, L.M. HARTMANN, (MGH *Epistolae*, t. 1–2, 1891–1899).

⁴⁶ Por. R. GODDING, *Bibliografia*, s. 159–169 [poz. 1492–1594].

artykuł o związkach *Registrum* z *Corpus Iuris Civilis*⁴⁷, daleki jednak od całościowego ujęcia zagadnienia. Wykaz bibliograficzny wymienia również pracę doktorską poświęconą klasztorom w Italii w oparciu o *Listy*. Jest to jednak pozycja niedostępna szerszemu gronu czytelników, gdyż pozostaje w formie maszynopisu⁴⁸. To samo dotyczy opracowania ujmującego ogólnie zarządzenia prawne w listach Grzegorza w kontekście prawa rzymskiego⁴⁹. Są też obiecujące tytuły, jak np. *La vie quotidienne dans correspondance de Grégoire le Grand*⁵⁰, pod którym jednak kryje się zaledwie dziesięć stron tekstu, a więc raczej komunikat niż opracowanie tematu. Przyczynkarski charakter ma również artykuł poświęcony miejscu w hierarchii i zadaniom opatów w świetle listów tego papieża⁵¹. Nie wyczerpuje również interesującego nas zagadnienia oparta na pismach świętego praca o monastycyzmie w służbie Kościoła⁵².

Pierwszym krokiem w opracowaniu materiału źródłowego było wydobycie danych ze źródła, a następnie zestawienie ich według kryterium, jakie stanowiła zawarta w nich treść. Skonstruowana na tej podstawie prezentacja materiału domagała się konfrontacji z pozostałymi źródłami – w szczególności z prawodawstwem Justyniana. Analiza oraz interpretacja danych – uwzględniające rozwój w czasie poszczególnych norm – nakazywały uwzględnienie jednocześnie danych z innych źródeł, mogących rzucić dodatkowe światło. Dotyczyło to zarówno innych

⁴⁷ G. DAMIZIA, *Il «Registrum Epistolarum» di S. Gregorio Magno ed il «Corpus Iuris Civilis»*, „Benedictina” 2 (1948), s. 195–226.

⁴⁸ O. REDON, *Les monastères italiens à la fin du VIe siècle d'après les lettres de Grégoire le Grand*, Paris 1958 [mps].

⁴⁹ A. SACCHI, *L'ordinamento giuridico nelle lettere di san Gregorio Magno (590–604). A proposito dell'influsso del diritto romano sul diritto canonico*, Roma 1950–1951 [mps].

⁵⁰ F. PATRUCCO, *La vie quotidienne dans correspondance de Grégoire le Grand*, [w:] *Grégoire le Grand. Actes du colloque international du CNRS tenu à Chantilly. Centre cultural Les Fontaines, du 15 au 19 septembre 1982*, s. 59–68.

⁵¹ A. SCHMITT, *Stellung und Aufgabe des Abtes nach den Briefen Papst Gregors d. Gr.*, „Benediktinische Monatsschrift” 12 (1930), s. 119–132.

⁵² R. RUDMANN, *Mönchtum und kirchlicher Dienst in den Schriften Gregors des Großen*, Sankt Ottilien 1956.

dział autora oraz adresowanych do niego, względnie powstałych pod jego wpływem, jak również o niezależnej od Grzegorza proveniencji, zawierających jednak informacje dotyczące czasu i miejsc, o których mowa w *Registrum*. Spośród dzieł świętego szczególne znaczenie dla interpretacji listów mają *Księga reguły pasterskiej* oraz *Dialogi*. Zwłaszcza te ostatnie zawierają treści dotyczące bezpośrednio życia monastycznego. Autor ukazuje w nich jego ideał oraz zagrożenia, z jakimi musi się ono borykać. Warto zauważyć, że bohaterami *Dialogów* są niemal wyłącznie mnisi. To oni właśnie, według Grzegorza, mieli realizować ideały duchowe, jakim on sam hołdował⁵³. W pierwszym rzędzie były to niezłomna ufność Bogu, pokora, posłuszeństwo i ubóstwo.

Życie monastyczne dla Grzegorza przedstawiało szczególną wartość. Świadczą o tym nie tylko liczne nawiązania do czasu, który sam spędził w klasztorze. Po śmierci swego ojca postanowił nie wracać do życia świeckiego, w którym pełnił funkcję prefekta miasta (572), i sprzedawszy znaczną część majątku, osiadł w klasztorze św. Andrzeja (*San Andrea in Caelio*), który uprzednio sam ufundował. W momencie, gdy Grzegorz obejmował stolicę Piotrową (590), stan wielu klasztorów był opła-

⁵³ Na temat duchowości Grzegorza zob.: M. FIEDROWICZ, *Das Kirchenverständnis Gregors des Großen. Eine Untersuchung seiner exegetischen und homiletischen Werke*, Freiburg–Basel 1995; ST.CH. KESSLER, *Gregor der Große als Exeget: eine theologische Interpretation der Ezechielhomilien*, Innsbruck–Wien 1995 (Innsbrucker theologische Studien, 43); V. RECCHIA, *Gregorio Magno papa ed esegeta biblico*, Bari 1996 (Quaderni di Invigilata Lucernis, 4); M. SCHAMBECK, *Contemplatio als Missio: Zu einem Schlüsselphänomen bei Gregor dem Großen*, Würzburg 1999; C. FAUCI, *Il senso della vita, il destino dell'uomo. La teologia della storia nelle Epistole ed Omelie di Gregorio Magno*, Napoli 2000; C. LEYSER, *Authority and Asceticism from Augustine to Gregory the Great*, Oxford 2000; G. CREMASCOLI, *L'esegesi biblica di Gregorio Magno*, Brescia 2001; C. RICCI, *Mysterium dispensationis. Tracce di una teologia della storia in Gregorio Magno*, Roma 2002 (Studia Anselmiana, 135); S. SOJKA, *Ideał życia kapłańskiego w świetle pism świętego Grzegorza Wielkiego*, Lublin 2003; A. NICOLA, „Non disperis l'umana fragilità”. *Il dramma dell'uomo negli scritti di san Gregorio Magno*, Cantalupa 2005; B. GREEN, *The Theology of Gregory the Great: Christ, Salvation and the Church*, [w:] *A Companion to Gregory the Great*, red. B. NEIL, M. DAL SANTO, s. 135–156; J. BAUN, *Gregory's Eschatology*, [w:] *A Companion to Gregory the Great*, s. 157–176.

kany. Tocząca się wojna powodowała w nich brak dyscypliny, nierzadko chaos. Mnisi, uciekając przed najeźdźcami, rozpraszali się lub szukali schronienia w Rzymie bądź w innych klasztorach, zwłaszcza na Sycylii. Dla człowieka, który w życiu we wspólnocie mniszej widział najbliższy sobie ideał, troska o jego kształt musiała być pierwszoplanowa. Znamienitym tego dowodem jest właśnie treść *Registrum epistularum*.

Prawo monastyczne regulowały: Nowela V (535) – zatytułowana *De monachis*, Nowela VII (535) w zakresie przepisów zabraniających alienacji dóbr kościelnych, Nowela LXXVI (538) w sprawie majątków wstępujących do klasztoru, Nowela LXXIX (539) regulująca postępowanie sądowe prowadzone wobec mnichów, Nowela CXXXIII⁵⁴ (539) mówiąca o sposobie życia mnichów, Nowela LXXXIII (539) regulująca jurysdykcję wobec duchowieństwa i mnichów, Nowela CXVII (542) zawierająca prawo majątkowe dotyczące osób udających się do klasztoru, Nowela CXX (544) uwzględniająca prawo alienacji gruntu przez klasztor, wreszcie Nowela CXXIII (546) – największej wagi, ponieważ była ostatnim obszernym aktem Justyniana dotyczącym regulacji życia biskupów, duchowieństwa i mnichów⁵⁵, Nowela CXXXI (545) z pewnymi szczegółami dotyczącymi prawa majątkowego klasztorów, Nowela CXXXIV (556) zawierająca przepisy dotyczące osadzania w klasztorach osób skazanych przez sądy i przejmowania ich majątku, Nowela CXXXVII (565) obejmująca postępowanie m.in. wobec kandydatów na przełożonych klasztorów, wobec których to osób wniesiono oskarżenie.

Jednym z kluczowych tekstów Grzegorza wskazujących na powiązanie prawodawstwa cesarskiego z praktyką życia monastycznego jest fragment listu do Januariusza, biskupa Caralis:

Wszystko więc inne, co jest zatrzymywane na podstawie testamentu wspomnianej Syryki – ponieważ sankcja prawna nie pozwala na nic takiego – winno być przy waszej biskupiej staranności, Czcigodny

⁵⁴ Po Noweli V jest to najobszerniejszy dokument poświęcony specjalnie życiu mniszemu: NJ CXXXIII (a. 539), s. 666–676.

⁵⁵ Tamże, CXXIII (a. 546); TENŻE, *De sanctissimis et Deo amabilibus et reverentissimis episcopis et clericis et monachis*, s. 593–625.

Bracie, na mocy prawa klasztornego w całości oddzielone, ponieważ konstytucja cesarska wyraźnie określa, że to, co się dzieje wbrew prawom, nie tylko nie jest użyteczne, ale nawet ma być uważane za nieistniejące⁵⁶.

Zawarte tu odwołanie do prawa cesarskiego, oczywiście nie jedyne w całym *Registrum*, jest niezwykle znamienne i tym śladem będziemy podążać w naszych rozważaniach.

Układ treści rozprawy podyktowany został głównie przez rodzaj informacji zawartych w *Registrum epistularum*.

⁵⁶ GRZEGORZ WIELKI, *Listy*, t. 3, s. 228; *RegEp.* IX, 198 (CCL 140A, s. 756, w. 39–44).